

СТАН ОЗБРОЄНОСТІ ВИСОКОГО ЗАМКУ У ЛЬВОВІ ЗА АКТОВИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

© Білушак Т.М., 2013

Вивчено середньовічну зброю XV–XVI ст. на Галичині на основі інформативних можливостей інвентарів Високого замку у Львові. Розглянуто виробництво вогнепальної зброї у Львові, а також представників цієї професії.

This article is devoted to the study of medieval weapons of XV–XVI centuries in Galicia on the basis of informative opportunities of inventories of High Castle in Lviv. The manufacture of firearms in Lviv and the representatives of this profession are also considered.

Історичні дослідження неможливі без комплексного опрацювання та аналізу документарних джерел. Багато аспектів неопрацьовані, що перед сучасним дослідником ставить нові наукові цілі та завдання щодо їх виконання, а також внесення своєї лепти у розвиток військово-історичної науки.

Вивчення проблем, пов'язаних з історією вогнепальної та холодної зброї на українських землях певних періодів, опрацьовували дослідники історії фортифікації, воєнних кампаній, розвитку металообробки та ливарництва.

Одні із перших дослідників, які почали вивчати середньовічний Львів, і зокрема інвентарі Львівського замку, знаходимо в описах таких учених, як: О. Чоловський, М. Грушевський, Й. Гронський [1–3].

Багато уваги приділив вивченню проблеми використання вогнепальної зброї у Львові відомий польський архівіст К. Бадецький [4, 5].

Вагомий внесок у вивчення середньовічної холодної та вогнепальної зброї зробив львівський дослідник Б. Мельник [6–11].

Середньовічна артилерія в Україні вивчалася київським дослідником О. Мальченком, який підготував багато робіт з історії розвитку артилерії та системи державних арсеналів на українських землях у XV–XVII ст. [12 – 13].

Значний джерельний матеріал зібрав дослідник холодної зброї в Україні XVII–XVIII ст. – Д. Тоїчкін, який у своїх роботах проаналізував питання появи, поширення та побутування шаблі на теренах України [14].

Фаховий аналіз зробив С. Терський, який досліджував фортифікацію та розвиток озброєння доби Галицько - Волинського князівства XIII–XIV ст. [15–17].

Їх напрацювання дали можливість повніше розкрити основу теоретичних уявлень про розвиток зброї, а також стан укріплень у певних періодах на Галицьких землях. Проте, незважаючи на значну кількість наукових публікацій та досліджень артилерії на українських землях, постає питання комплексного дослідження львівської артилерії, яка сьогодні є ще не систематизованою і до кінця не вивченою. Цим і зумовлена актуальність за пропонованої роботи.

Мета роботи – проаналізувати документальні пам'ятки Львівського замку. Важливим є з'ясування процесу оновлення арсенального забезпечення, яка призвела до зростання та заміни певних видів зброї тощо.

Якнайповніше стан розвитку вогнепальної та холодної зброї, а також можливості оборони укріплень за допомогою артилерії ілюструють фрагментарно вцілілі інвентарі озброєння замків та міста, складені під час люстрацій та ревізій, а також знайдені у найдавніших історичних описах Львова.

Перший всесторонній опис давнього Львова зробив Мартин Груневег з Гданська, який жив у Львові у 1582–1602 рр. Проте основну частину цього опису не використав жоден дослідник історії Львова. Але він все ж таки посідає важливе місце в історіографії опису Львова. По-перше, опис Груневега не тільки найдавніший, а й значно докладніший від тих описів, які сьогодні вважаються найдавнішими, – Я. Альпнека, вірменського мандрівника Симеона Замостеаці, Варфоломія Зиморовича. Гість із Гданська значно ширше, ніж інші літописці XVII ст., використовує місцеві перекази і свідчення тих історичних джерел, які до наших днів не дійшли. По-друге, Груневег – автор найдавніших планів і документальних малюнків з теренів Львова. До цього часу найпершими вважалися план Львова 1635 р. (у військовому архіві у Стокгольмі) й опублікований 1618 р. дереворит, який найчастіше називають “гравюрою Пассаротті”. Але, як виявилось, Груневег дав на полях свого рукопису малюнки п’ятьох львівських будинків такими, як вони виглядали за 20–30 років до Пассаротті. Крім того, він виконав схематичний план Львова і плани внутрішнього розпланування кількох будинків [18, с. 102].

Ось, як описує замок у Львові Мартин Груневег і як він згадує, зокрема, про тогочасну зброю: “Всі двері, брами, дороги, вікна прикрашені різьбленим каменем. Коли перейти згаданий міст, то під палацом веде прохід з брамою поза будинок. Тут опиняєшся на гарній і великій чотирикутній площі, в кінці якої замок завершується двома великими півкруглими вежами... Ця площа, чи двір має навколо по мурі хід, вид з якого дає очам більшу насолоду, ніж можна було б уявити... У замку є багато староруської зброї – різних арбалетів, щитів, списів, шоломів тощо. Коли князь закінчив замок і там став перебувати як у недоступному місці, люди стали називати за іменем володаря цей замок Львовом” [18, с. 110].

“Цей [високий] мур оточено ще другим муром, від замку (починаючи з великої бастеї), північною стороною до Галицької брами на ньому багато високих веж. Вони напівкруглі і відкриті ззаду, але мають високі дахи з гонтовою покрівлею. Недалеко від Краківської брами між обома мурами мають міщани стрілецький город з приємною альтаною. А зі сходу мають великий гарний цейхгауз [арсенал], сповнений доброї зброї та іншого військового обладунку – і все це зберігається в порядку і чистоті. Далі доходимо при Галицькій брамі до майстерні ливарника гармат, яка рідко буває бездіяльною” [18, с. 112].

Ще одну згадку про львівську зброю знаходимо в уривку “Опис міста Львова Іоанна Альпнека про природні багатства, розташування і забудову міста, людей та їх основні заняття” (1603–1605 рр.). “...Є у Львові також міделиварня, де відливають військову зброю. Є великий арсенал, заповнений всякого роду військовою зброєю...” [19].

Про укріплення та військову підготовку у Львові дізнаємося з уривка “Книги подорожувальника турецького мандрівника Евлії Челебі про місто Львів (70-ті рр. XVII ст.). “...Ця фортеця, що утворює величезну округлість в долині, вкритій луками і встеленій тюльпанами, й лежить далеко від підніжжя Львівських гір, нагадує столицю Аравії. Фортеця побудована поряд з містом і є міцним, надійним і сильним укріпленням. Вона невелика, в ній є лише п’ятсот будинків, башти всі вкриті тесом, церкви з дзвіницями. Арсенал і гармати ізольовані одні від одних і дуже великі, бо це місто має дуже багато ворогів. Навіть король Ракоці, зазіхнувши на це місто й прагнучи завоювати його і зробити своїм престолом, згубив у цій битві все своє військо і ледве врятувався сам. Є сорок п’ять укріплених веж, але скільки кроків вони мають в округності, ці внутрішні фортеці, я не знаю...” [19].

Важливе значення для вивчення історії львівської артилерії знаходяться в ілюстраційних описах та інвентарях. Деяке бачення про вогневий потенціал арсеналу Львівського замку можемо скласти з інвентарів 1495, 1534, 1558 рр. [20, 21].

Проводячи аналіз інвентарів 1495, 1534, 1558 рр., у переліку артилерії та військових припасів арсеналу Львівського замку, як бачимо з діаграм, спостерігаються зміни.

Інвентар 1495 р. є дуже коротким, проте цікавим і цінним тим, що це документ описово-статистичного характеру, який містить розгорнутий перелік військових одиниць зброї. Вірогідно, такий реєстр був пов’язаний зі складною воєнною ситуацією у цьому регіоні: інвентар складений під час спустошливих татарських, турецьких та волоських нападів на руські землі саме перед південним походом короля Яна Ольбрахта. Як бачимо, на рис. 1 у Львівському Високому замку станом на 1495 рік залишалися дев’ять гармат: тарасниця, гаківниці, гуфниці, півгуфниці, півтарасниця та 14 рушниць, забезпечених трьома бочками нового та п’ятнадцятьма бочками неготового пороху, а також двома діжками куль для тарасниць, гаківниць та рушниць.

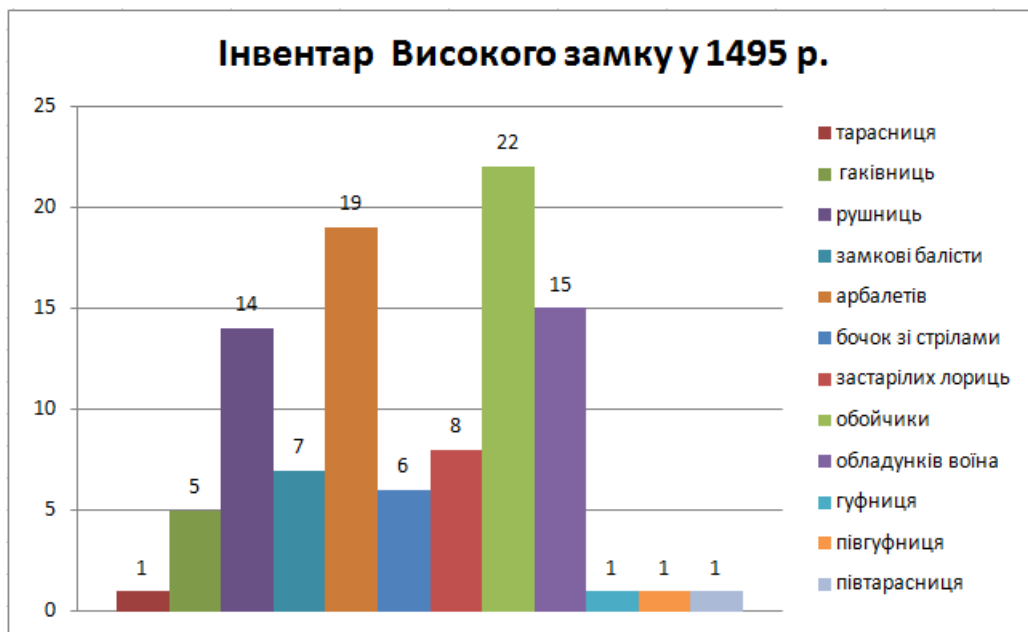

Рис. 1. Інвентар 1495 р.

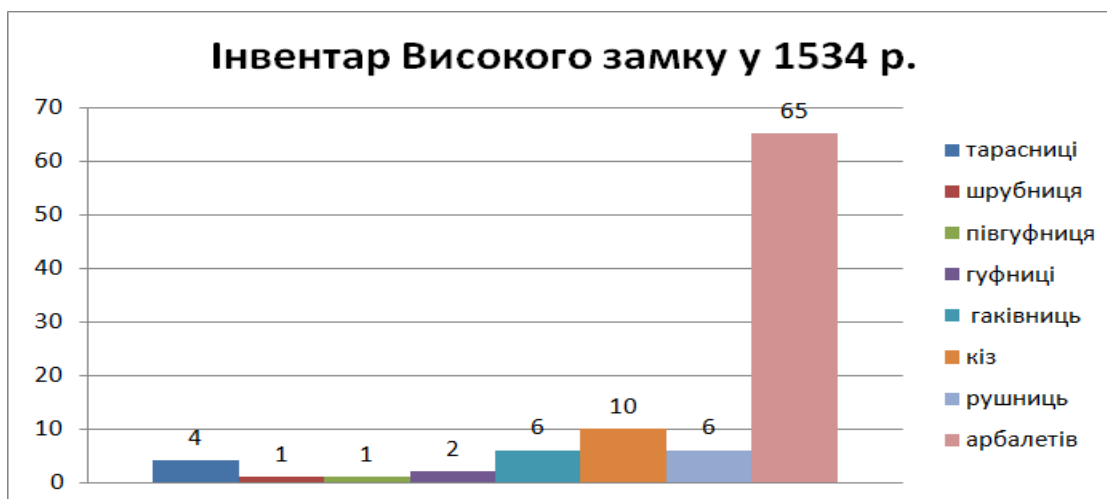

Рис. 2. Інвентар 1534р.

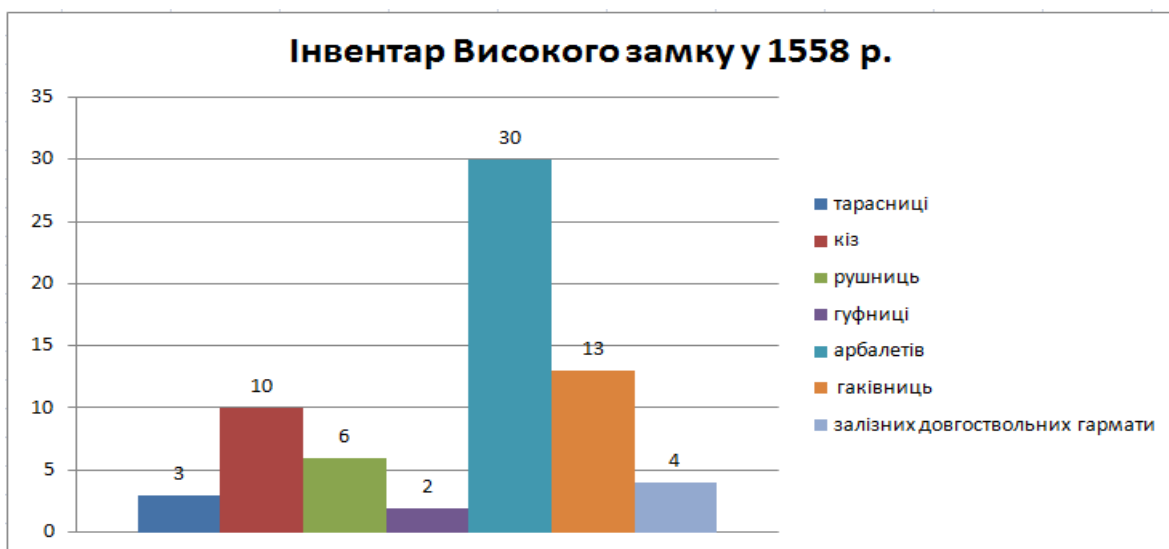

Рис. 3. Інвентар 1558 р.

З червня 1527 о 7 год вечора відбулася найбільша катастрофа для міста Львова – пожежа. У той час, як міська артилерія відновлювалась після пожежі, замковий вогневий потенціал залишався як у якісному, так і в кількісному плані на рівні кінця XV ст. [22, с. 105]. Проте інвентар 1534 р. фіксує чотири тарасниці (одна округла і три гранчасті); шрубницю (скубницю); півгуфницю; дві гуфниці; шість гаківниць; 10 кіз; шість рушниць; залізний фуглер у Нижньому замку [20].

З діаграми прослідковуємо ті самі гуфниці, півтарасницю, тарасниці та гаківниці, що були на замковому озброєнні 40 років тому, а кількість рушниць взагалі зменшилася удвічі. З нових стволів додалося лише 10 кіз, що говорить про модернізацію арсенального забезпечення, яка призвела до заміни гаківниць.

На думку О. Мальченка, який досліджував арсенали українських замків XV–XVII ст., у своїй роботі висловив щодо однієї як головну причину те, що замкова артилерія, яка навіть не постраждала від міської пожежі 1527 р., і залишалася на рівні кінця XV ст., – була фінансова. У своїй праці коментує: “Королівський уряд, що перманентно “хворів” нестачею коштів, поступово повністю перекинув піклування про безпеку міста на міську касу, адже Львів, на той час досить великий і багатий купецький та промисловий осередок, мав достатньо власних коштів для утримання професійних пушкарів та новітньої артилерії” [12, с. 23].

Наступні десятиріччя також істотно не змінили стану замкового арсеналу Львова. Як помітно з діаграми рис. 3, прослідковується збільшення кількості гаківниць з шести до тринадцяти, а також з’явилися чотири нові залізні довгоствольні гармати. У середині XVI ст. (інвентар 1558 р.) в замку знаходилися ті самі три тарасниці у ложах; 10 кіз; шість рушниць; дві гуфниці; одна маленька гарматка у ложі на колесах.

На початку XVIII ст. Високий замок остаточно втрачає військове значення. Карл XII зайняв його у 1704 р. фактично без бою.

Розпочинаючи розгляд питання виробництва вогнепальної зброї на українських землях, варто зауважити, що упродовж XIV – XVI ст. найважливішим осередком у виготовленні гармат та визначними майстрами цієї спеціалізації був саме Львів. Поява артилерії позитивно вплинула на розвиток ливарництва та металообробки. У 1468 р. у Львові був заснований перший ливарницький заклад – людвісарня біля Краківської брами, а на початку XVI ст. друга – біля Галицької брами. Ці ливарні проіснували впродовж кількох століть [4]. Вже із інвентаря 1495 р. дізнаємося про розвиток ливарництва – появи гармат різних типів: тарасниця, гаківниці, гуфниці.

З огляду на вагоме значення ливарництва для оборони міста та військової справи, міське управління почало приділяти цій справі дедалі більше уваги, воно підтримувало розвиток ливарної справи і добирало лиш досвідчених майстрів, які працювали за угодами.

Однак найвищого розвитку львівське ливарництво досягло у другій половині XVI ст. за Леопарда Герле. Як засвідчують документи, після смерті ливарника Лукаша (1542 р.) ливарня біля Галицької брами не працювала протягом двох років: не могли знайти відповідного майстра на теренах Львова.

Гармати, виготовлені Л. Герле, упродовж багатьох десятків років знаходились на львівських оборонних вежах і завжди були напоготові захищати місто.

Коли у вересні 1704 р. шведам підступно вдалося захопити Львів, вони завдали великої шкоди арсеналові. Загарбники вивезли з міста більше 200 возів награваних цінностей, зброю, зокрема, і 120 гармат, серед яких були і гармати майстра Л. Герле. На околиці міста (у Збоїськах) вони частину гармат підірвали, а решту закували залізними чопами [23, с. 108].

У середині XVIII ст. фінансове становище Львова було важким. Щоб його виправити, міське управління одержало дозвіл короля на продаж пошкоджених шведами гармат. У 1753 р. їх закупив князь Ієропім Радзивіл і вивіз у замок Несвіж. З тридцяти семи вивезених гармат тринадцять були з гербами міста Львова, серед яких були й цінні бронзові гармати Л. Герле [5, с. 4].

У період поділу Польщі гармати з замку Несвіж були вивезені російськими солдатами вглиб Росії і тільки з часом частину з них вдалось повернути назад. Серед них були і львівські гармати Л. Герле [5, с. 39].

На сьогоднішній час збереглася деяка вогнепальна зброя тих часів. Вона зберігається в музеї “Арсенал”. Одна із збережених гармат середини XVI ст. проілюстрована на рис. 4.

*Рис. 4. Гармата однофунтова (фалькон). Львів.
Сер. XVI ст. Майстер Леонард Герле. Бронза. Калібр 53,3 мм*

Львівський замок також мав своїх пушкарів, але найчастіше лише одного фахівця з помічниками. В інвентарі староства 1534 р. згадується якийсь Almanus. [20]. До обов’язків пушкаря Високого замку, очевидно, залучалося виробництво пороху та куль для замкової артилерії, оскільки у замкових інвентарях XVI ст. фіксується увесь набір інструментів для виготовлення вибухових матеріалів, постійні запаси сірки, селітри та олова, а також стабільна кількість готового гарматного пороху. Коли в середині XVI ст. платню пушкарю було знижено до 16 злотих на рік через вилучення з контракту пункту про виготовлення пороху, кількість вибухівки у Високому замку зменшилася удвічі, а до 1570 р. готовий якісний порох взагалі був відсутній. Крім того, у замку фіксуються три гаківничі форми і багато металу з розплавлених після пожежі 1527 р. гармат, що міг використовуватись для виготовлення гаківниць замковим пушкарем [20].

Захист міста від руйнівних нападів ворогів включало не тільки високий потенціал арсеналу, але і стійкою обороною, яка послідовно укріплювалась захисним комплексом фортифікацій, які забезпечували чотири потужні лінії міської оборони.

З розвитком вогнепальної зброї і появою артилерії виникло питання віддалення ворога від муру і розміщення власних гармат. У результаті у Львові протягом XV ст. виникла друга лінія оборони – Низький мур. До розбудови другої лінії призвели важливі події: здобуття турками Каффи 1475 р., облога Львова турками 1498 р. [3, с. 126].

Третя оборонна лінія міських укріплень постала наприкінці XV – на початку XVI ст. Вона йшла паралельно з укріпленнями першої і другої ліній, оточуючи середмістя. Широкого застосування набувають бастіони – земляні укріплення, на яких ставилися гармати.

Висновки. У роботі здійснено аналіз військових одиниць на прикладі трьох інвентарів 1495, 1534, 1558 рр., які фіксують замковий арсенал. Так, з аналізу діаграм простежуємо, як наслідок захисту, збільшення у три рази військової одиниці тарасниць – із роду важких бомбард, невеликою

кількістю лише в одну військову одиницю збільшується гуфниця – гармата з родини малих бомбард, а також з'являється шрубниця та кози. Спостерігаючи за даними військових одиниць з діаграм інвентарів, бачимо зменшення у два рази рушниць, яким на противагу збільшуються у два рази гаківниці, що показує зміну одних видів зброї і зростання інших під час озброєння, що свідчить про модернізацію арсеналу зброї. Отже, можемо зробити висновок, що оновлення арсенального забезпечення призвело до зростання та заміни певних видів зброї тощо.

1. Czołowski Aleksander, *Wysoki Zamek*. – Lwów 1910. 2. Грушевський М. *Опис Львівського замку 1495 р.* // ЗНТШ. – Львів, 1896. – Т.13, Кн.4. – С. 1–12. 3. Гронський Й. *Оборонні споруди середньовічного Львова* // Жовтень. – 1979. – № 6. – С. 122–130. 4. Vadecki K. *Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunta I*. – Lwow, 1921. – 106 s. 5. Vadecki K. *Leonard Herle ludwisars i jego Lwowskie dziala*. – Lwow, 1932. – S. 12. 6. Мельник Б. *Меч: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів, 1993. – Вип. 1. – 179 с. 7. Мельник Б. *Шабля: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів, 1994. – Вип. 1/2. – 320 с. 8. Борис Мельник. *Львівські зброярі: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів, 1999. – Вип. 8. – 348 с. 9. Мельник Борис. *Львівські зброярі. 2. Мечники: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів: Новий час, 2000. – Вип. 9. – 290 с. 10. Мельник Б. *Львівські зброярі XV–XVIII ст. 2. Мечники: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів: Новий час, 2001. – Вип. 10. – 282 с. 11. Мельник Борис. *До питання про стан озброєності укріплень Львова у другій половині XVII ст.: Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів, 1997. – Вип. 6, част. 1. – 220 с. 12. Мальченко О. *Арсенали українських замків XV–середины XVII ст.: монографія*. – К., 2004. – 398 с. 13. Мальченко О. *Артилерія на українських землях у XIV–XV століттях: монографія*. – К., 2005. – 184 с. 14. Тоїчкін Д. В. *Проблеми термінології, понятійного апарата та огляд типологій клинкової зброї // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. – Число б.: зб. наук. пр. та спогадів пам'яті В.О. Замлинського: у 2-х ч. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2001. – Ч. 1. – С. 224–245. 15. Терський С. *Оборонне будівництво у Волинському князівстві у XIII – першій половині XIV ст. // Військово-науковий вісник*. – Вип. 14. – Львів: АСВ, 2010. – С. 108–119. 16. Терський С. *Історичний розвиток оборонних укріплень Галицько-Волинської держави // Військово-науковий вісник*. – Вип. 16. – Львів: АСВ, 2011. – С. 186–197. 17. Терський С. *Українська історіографія розвитку зброї доби Галицько-Волинської держави // Військово-науковий вісник*. – Вип. 17. – Львів: АСВ, 2012. – С. 95–104. 18. Ісаєвич Я. Д. *Найдавніший історичний опис Львова* // “Жовтень”. – 1980. – № 10. – 105–113 с. 19. *Львів в документах і матеріалах: зб. док. і матер.* / У.Я. Єдлінська, Я.Д. Ісаєвич, О.А. Купчинський, О.А. Кірсанова, Я.С. Лялька, Ф.І. Стеблій, С.М. Трусевич, Л.С. Федоришин / – К.: Наук. думка, 1986. – 953 с. 20. AGAD, ASK, dz. LVI, sygn. L1, cz. I, f. 13–20 v. 21. AGAD, ASK, dz. LVI, sygn. L1, cz. I, f. 86. 22. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowań miejskich Lwowa* // *Kwartalnik architektury i urbanistyki*. – 1971. – № 16. – S. 93–137. 23. Лазечко П. *З глибини віків (Хто виливав Львівські гармати): Наукові записки / Львівський історичний музей*. – Львів, 1993. – Вип. 1. – 106–109 с.